

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКА И ИДЕОЛОШКА ОСНОВА ПЕДАГОГИЈЕ И ШКОЛСТВА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944. ГОДИНЕ

Пошто је школство интегрални део датог друштва неопходно је да прво укажемо на друштвено-политичку и идеолошку основу међуратне Југославије и затим окупацијског система у Србији.

1. Криза вредносној сисџема српској и југословенској грађанској друшћива на љућу профашизације

Борба напредних снага српског грађанског друштва у формирању током 19. века достигла је знатан ниво демократије до Првог светског рата, да би у међуратној Југославији реакционарне снаге кренуле путем нацифашизма тако да постоји извџстан континуитет од шестојануарске диктатуре 1929. до слома државе и окупације земље 1941. После смрти краља Александра I не само да није дошло до демократских промена него су напротив нагодбе буржоаских партија у подели власти сужавале остатке грађанске демократије и биле усмераване ка профашизацији државних и друштвених функција. Удружена опозиција је на изборима 1935. добила већину али је власт преузела Југословенска радикална заједница Милана Стојадиновића, идеолога крупног капитала подржаваног од стране нацифашизма. Од фебруара 1939. влада Драгише Цветковића продужује спољну политику ослонца на осовину Берлин–Рим, а у унутрашњој политици развија Удружену опозицију (са којом су, колико је било могуће, сарађивали и комунисти). Споразумом са Влатком Мачеком 1939. влада Цветковић–Мачек наставља са профашистичком унутрашњом и спољном политиком и 25. марта 1941. приступа Тројном пакту да 27. марта 1941. буде збачена. Уследила је нацистичка одмазда којом је прва југословенска држава сломљена издајом изнутра и агресијом споља.

Економска криза, класна структура и нерешено национално питање утицали су знатно на систем и делатност школства – али школске власти као да нису биле свесне неопходности радикалних промена до којих мора доћи и у школству. И даље су – иако је Хрватска била извојевала знатну аутономност и усташтво било пред освајањем власти – по школама слати расписи који су као задатке школству налагали да гађи „југословенску идеологију“ у настави и васпитању и друштвеном животу. Посебна улога давана је тзв. националним предметима у ширењу духа не само „државног јединства“ (живело се у илузији да је оно многоме остварено иако је

Хрватска била готово осамостаљена и Југославија разбијена) већ и „народног јединства“, у коме су смислу издаване детаљне наредбе.¹ У тој деценији најезде нацифашизма, припрема и почетка Другог светског рата, напредни слојеви а нарочито омладина осећали су да је то време судбинског сукоба снага будућности предвођених комунистима са снагама регреса предвођених нацифашизмом, па су напуштали преживеле вредности и опредељивали се за нове и напредне. То је наводило грађанске законодавце и професоре, који нису видели правог излаза из кризе наше средње школе, да лamentsирају. Анализа „општег настројења“ наше омладине показала је да је она све мање заинтересована за школу, да се „понаша некултурно“ и све више окреће материјалним добрима и практичним активностима ван школе: тадашњи средњошколац све више увиђа да је „рад у школи илузоран, несавремен, некористан“, па се окреће техници и пракси.²

Пред крај овог периода (1939) истакнути „философ живота“ и идеолог „интегралног југословенства“, Владимир Дворниковић, безуспешно је настојао да у волуминозном животном делу *Каракџеролоџија Југословена* докаже постојање не само суштине већ и да одреди карактерне црте „југословенског народа“. Један од критичара те концепције, Шпиро Кулишић, указао је на један од узрока такве ситуације: несналажење нашег патријархалца при преласку у више, грађанско друштво у којем чини најнижи слој и мрзи државу уређену по њему неприхватљивим страним узорима. Кулишић је видео значај Светозара Марковића и у томе, што је у своје време настојао да на оригиналан начин уклопи нашег племенско-патријархалног човека у модерно социјалистичко друштво.

Од негативног утицаја била је и околност што педагошка катедра на Београдском универзитету и југословенско школство нису успели да изграде сопствену, нашим потребама прилагођену педагошку теорију, тако да је наше школство било упућено да живи од старих теорија и још више од настојања педагога–ентузијаста да у оквирима владајућег система на издисају и посебно његовог система вредности осавремене и побољшају рад школа.³ С друге стране, скојевска и друга напредна омладина устала је против профашизације земље и посебно односа у школству као и прихватања Тројног пакта тако да су власти предузеле превентивне и репресивне мере против „комунистичке опасности“ уочи распада државе.⁴ Дошли су расписи за борбу против „дефетистичке пропаганде и акције

¹ Министарство просвете Краљевине Југославије, О. н. бр. 14146 од 22. II 1930. итд. све до избијања Другог светског рата.

² Рашко Димитријевић, *Узроци данашње ошћинџе настїројења наце средњошколске омладине*, „Гласник Југословенског професорског друштва“, 2, 1937, 137–150; Миленко Стојановић, *Два менијалииџеџа*; *истио*, 9, 1937, 726–732; Шпиро Кулишић, *О социјалном каракџеру Југословена*; *истио*, 2, 1939, 121–129.

³ *Сїо їодина Филозофскої факулїџеџа*, Београд 1963, 180–184.

⁴ Акт МП КЈ, IV пов. бр. 716 од 21. VIII 1940, и др.

субверзивних елемената у нашој земљи“, међу њима пре свега против „комунистичких агената и агитатора“ наводно плаћених од Коминтерне. Тако је грађанска идеологија у свом кривом огледалу сагледавала борбу против реакције и припрему отпора фашизму од стране напредних снага.⁵

2. Поларизација снага у дилеми – за и против борбе против окупатора. Скрепање буржоаској ка пронацистичком систему државља и вредности

Окупацијски период рада српских школа текао је под притиском окупацијске стварности и политике привременог победника на целокупан школски живот. Међутим, анализа фактичког стања са дистанце од пола столећа обавезује нас данас да изнијансирано приступамо оцени окупацијских просветно-школских концепција, праксе и њихових аутора и реализатора.

Војни пораз Краљевине Југославије у априлском рату и капитулација Југословенске војске 18. априла 1941. и територијално разбијање земље на девет делова под пет окупатора – Немачком, Италијом, Мађарском, Бугарском и Албанијом – најтеже је погодило српски народ јер је непосредан циљ тога чина био кажњавање „српске разбојничке клике у Београду“ која је великим „не“ 27. марта 1941. опалила шамар Хитлеровој политици и агресији „новог светског поретка“, омела Хитлерову динамику рушења и освајања СССР-а и њеним закашњењем почетка вероломног напада на ову прву земљу социјализма била један од битних узрока пораза целог Хитлеровог плана пред Москвом. Страшна одмазда хитлеровске солдатеке била је читаво време окупације 1941–1944. умногоне

⁵ Штампани распис који је потписао др Антон Корошец а супотписао Драг. Галијан, МПКрЈ IV пов. бр. 921, од 16. IX 1940. У овом распису се од школа и наставника захтева: „1) Да сваки наставник и учитељ кроз целокупну наставу обраћа нарочито пажњу на морално и национално васпитање ученика, како би школа у потпуности могла одговорити намењеном јој задатку. 2) Да се ученицима сваком погодном приликом указује на рад комунистичких агената и агитатора који раде да их скрену с правог пута и да им се предочавају сва зла и несрећа које комунизам собом доноси. 3) Да се на састанцима Заједница дома и школе и разредних родитељских већа обавештавају родитељи о опасности која прети њиховој деци и њиховом дому и породици од комунизма и његових пропагатора и да се конкретним чињеницама побијају комунистичке доктрине и пароле“, при чему треба указивати на факат да СССР нема никакве везе са словенском Русијом и да „насилнички болшевички поредак није поредак руског народа, пошто он не одговара ни словенској души ни словенском срцу“. 4) Да директори воде строго рачуна о пуној примени одредаба Правилника IV Пов. Бр. 101 од 4. марта 1938, како би се неодложно предузеле мере против свих оних који ремете школски ред и школску дисциплину и не извршавају постојеће прописе.“ Најзад, директори се обавезују да повремено обавештавају Министарство просвете о активностима комуниста-ђака и о мерама које су у свом делокругу против њих предузели. – Садржај овог акта само је настављен и заострен у прописима који су један за другим слати школама током окупације Србије.

импровизирана, али се основна линија хитлеровске идеологије пуном снагом обрушила на српски народ у различитом степену геноцидности у разним деловима српског етничког простора: подручје уже Србије, источног Срема, Баната и округа Косовска Митровица било је под војном и административном управом немачког команданта Србије; подручја богата рудним ресурсима од стратешког војног значаја окупатор је држао под посебним режимом, док је источни Срем предао под власт НДХ, итд. Отуда, у овом саопштењу обухватамо подручје српских земаља које су од 1941–1945. биле под окупацијом и командом управног команданта Србије а то су централна Србија, Банат и округ Косовска Митровица, са око 4,5 милиона становника, у којем је квислиншка влада „народног спаса“ генерала Милана Недића под непосредним или посредним руководством немачке команде деловала и у области просвете и школства, посебно издајући законодавна и друга управна акта преко Министарства просвете и вера.

Хитлер је посебно желео да трајно посвађа Србе и Хрвате – и то је оваквом политиком и постигао, али је то случај и са односима између осталих народа и етничких група међуратне Југославије: међусобна мржња, сепаратистички антагонизми (остварена НДХ, планирање држава Велика Албанија, Велика Црна Гора, Велика Бугарска, Македонија) уз чињеницу да су се националне мањине определиле за своје матичне земље – окупаторе делова Југославије. Најгоре су прошли Срби, јер су прогоњени са свих територија ван подручја окупационе зоне управног команданта Србије и изложени прогону са својих вековних огњишта све до отвореног геноцида, а Јевреји и Роми и у самој Србији.

У Србији, већ у мају 1941, обновљена је територијализација старе Југославије – окрузи, срезови, општине, и у њима стари органи власти са жандармеријом а касније и Српском државном стражом и другим војним формацијама. Недићева влада је формирана 29. августа 1941. са министром привреде инж. Милосавом Васиљевићем и министром просвете и вера др Милошем Тривунцем кога је 8. октобра 1941. заменио Велибор Јонић. Недићева замисао била је да се максимално заштити биолошка снага српског народа од окупаторског геноцида, али и да се ближе одреди и побољша положај Срба током рата тако што би се створила српска државна целина од старе границе с Бугарском до Лике и Кордуна и од Велеса до Новог Сада. Међутим, то није уродило никаквим резултатом: на српски меморандум војни командант Србије није ни одговорио већ су српске квислиншке власти (Савет комесара а затим Недићева влада) морале да беспоговорно извршавају наређења окупационе команде. Идеологија немачког Рајха протегнута је и на овако територијално ограничену Србију, са основним карактеристикама које су се морале спроводити у свим сферама живота: расизам посебно оштрвљен на Јевреје и Цигане; антикомунизам и антитарксизам; антидемократизам; антимасонство итд.

Против окупаторске и квислиншке власти у Србији и на територији Југославије уопште, бескомпромисно је устао комунистички покрет Ју-

гославије организовањем НОП-а и револуције уз спремност на велике жртве. Од почетка, а нарочито после масовних геноцидних погрома српског цивилног становништва у Краљеву, Крагујевцу и другим местима, а Савом до Београда и даље Дунавом месецима су пливала унакажена тела жртава јасеновачког и других логора, било је јасно да нацифашизам нема милости ни према коме у остваривању својих ултраимперијалистичких планова „новог светског поретка“. Све је то појачавало одлуке Драже Михаиловића о „стратегiji чекања“ док савезници не доведу немачко-италијанску војну силу пред коначни слом, када би се тек четници војно активирали ради рестаурације предратног система с неким расистичким плановима као што је „чисто српски етнички простор“. Како антихитлеровска коалиција није хтела ништа да предузме у заштити српског народа од усташко-исламског геноцида, а заједничке акције четника и партизана отказане су од стране четника од јесени 1941, дошло је до савласности снага контрареволуције у Србији у борби против НОП-а. Недићева влада је 13. августа 1941. успела да око 420 најистакнутијих српских интелектуалаца грађанске оријентације (неки под принудом, из кукавичлука и страха од окупаторске одмазде – али већина из уверења да се тиме могу умилостивити окупатори), потпише Апел српском народу. У томе се видео „једини пут нашег националног спасења“. (Апел је одбило да потпише само неколико најхрабријих, међу њима хеленист Милош Н. Ђурић.) У томе их је подржавала и „политика чекања“ емигрантске југословенске владе у Лондону, чињеница да је СССР одржавао с њом дипломатске односе и друге околности.⁶

3. Основне програмске смернице Недићеве владе аналојне немачкој идеологији и политици

Борба за ојсијанак српској народа њоком Друјој свейској рајиа и за обезбеђење његовој шиио њоволнијей месиа у њорайном „новом свейском њорейку“. У том циљу прво се настојало да се – после масовних одмазди немачке војне силе у Краљеву, Крагујевцу и другим местима – приближе српски и немачки народ (чему су поговодвала англосаксонска масовна убиства недужног становништва бомбардовањем из „летећих тврђава“ Београда, Ниша, Лесковца октобра 1943. и на Ускрс 1944. године, а затим

⁶ Томе су допринеле и принудне мере квислиншких власти. Савет комесара издао је 6. VIII 1941. Уредбу о уклањању национално нејоузданих службеника из јавне службе („Службене новине“, бр. 95 од 6. VIII 1941) која је енергично спровођена. Мандат за састав владе Недић је добио од скупа београдских интелектуалаца свих струка. После молбе многих а нарочито академика Александра Белића, Недић је на то пристао. Влада је почела са радом 30. VIII 1941. и њено гласило је било *Ново време* (1941–1944, даље НВ) а једном недељно *Понедељак*. Позивамо се и на текстове у Љотићевом листу *Нациа борба* (1941–1942, даље НБ).

се добило обећање Хитлера о задовољавајућем месту српског народа у „Новој Европи“.⁷

Расизам конкретизован и сировођен пре свега као антијеврејски расизам повезан са антимасонством, антисовјетизмом и антианглосаксонством. Највећим успехом у пракси сматрано је организовање антимајонске изложбе у Београду (октобар 1941 – јануар 1942) усмерене ка антијеврејству, коју су својски помагали немачки цивилни и војни окупатори. Током окупације објављена је маса чланака и брошура о горњим темама.⁸

⁷ Остваривању првог циља требало је да послуже написи: Ђорђе Перић, *Судбина Европје – судбина српског народа*, НВ, бр. 524, 20. I 1943, 3. (Писац је био шеф Државне пропаганде). Затим чланак: Изјава министра Тасе Динића. *Смисао националсоцијализма и значај његове борбе*, НВ, бр. 537, 30. I 1943, 3. (О значају ликвидације большевизма и победи „новог светског поретка“ итд.). Б. Богдановић, *Везе Срба и Немаца, иста*, бр. 518, 6–8. I, 1943, 4. Др Мирослав Спалајковић, *Универзални значај националсоцијализма*, НВ, бр. 598, 11. IV 1943, 3. *Пријем четири групе сеоских омладинаца код председника владе*. „У новој Србији неће господарити груба сила, него правда, закон и племенита свест њених грађана“, рекао је председник владе омладинцима који су се вратили из Немачке, НВ, бр. 785, 18. XI 1943, 3. Милан Недић, *„Нова Србија мора да буде радна, национална, социјална“* рекао је омладинцима који су се после шестомесечног боравка на пољопривредним добрима Немачке вратили у земљу, НВ, бр. 761, 21. X 1943, 3. – Треба истаћи да су оваквим написима претходили налогодавни написи окупатора, као што су: Циљеви и начела генералног опуномоћеника за привреду г. Нојхаузена у раду за обнову земље. *Српски народ треба да оствари чврсту заједницу*, НВ бр. 3, 18. V 1941, 1; *„Фелкицер Беобахтер“ о новој Србији*, НВ, бр. 99, 26. VIII 1941, 3; и др.

Индоктринација о другом питању: Говор председника владе г. Недића. *„Образовао сам Владу народног сјаса. Велики Немачки Рајх, иако победник у рату, неће да буде непријатељ српског народа, верујем да ће сутра имати пуно разумевања за животне потребе српског народа.“* НВ, бр. 103, 2. IX 1941, 1. М.: *Акција јавног сјаса и оштрадници нације*. Сукоб „Србије“ и „Анти-Србије“. НВ, бр. 120, 21. IX 1941, 1, 3. (Тврди да „постоји само једна Србија, то је она која се бори да сачува живот народа и будућност отаџбине“ а не постоји сукоб између „Анти-Србије“ која „измеђари непријатељу“ и „патриотске и националне“ Србије лондонске владе и Драже Михаиловића.) *„Морамо обезбедити себи место у новој Европи“*, изјавио је г. Драги Јовановић, председник Београдске општине, НВ, бр. 237, 4. IV 1942, 3. Генерал М. Недић: *„Српски јури дао за једину дана одличне резултате“*. „Понедељак“, бр. 65, 9. XI 1942, 1. Чланови владе народног спаса у народу. *„Не дамо да српски народ узалудно ине“*, НВ, бр. 481, 24. XI 1942, 3. Велики народни збор у Чачку. *„Циљ је владе народног сјаса да се сачува циљ више Срба, обнови Србија и заслужи слобода“*, рекао је у своме говору министар пољопривреде и исхране инж. Радослав Васиљевић, НВ, бр. 628, 29. V 1943, 3. *Министар иностраних послова Рајха фон Рибентроп и Адолф Хитлер 18. септембра 1943. и примили јен. Недића који им је „изложио жеље и потребе српског народа и разговарао о будућности Србије“*, „Понедељак“, бр. 108, 20. IX 1943, 1. *„Нова сјаја у живој српској народи“*. Посета ген. Недића потврђује да је српском народу призната равноправност у Новој Европи“. – Пада у очи да је Хитлер ублажио геноцидне намере према српском народу после капитулације Италије 9. IX 1943, када је постало очигледно да ће се ојачали НОР пребацити и на територију Србије.

⁸ Мутним и езоповским језиком, Димитрије В. Љотић је као шеф 'Збора' у својим писмима кнезу Павлу (1940) указао: „большевизирамо се на велико“ – „више сте ви учинили за большевизирање Југославије, Височанство, него Јосип Стаљин“, и то не само „идеолошки“ већ и „органски“ па треба „пресећи пут большевизацији и расулу“ (*Љотићева писма кнезу Павлу*, Београд, Луч, б.г., 21–37. Дим. В. Љотић, *„Сад је вац час и обласи њаме“*

„*Мир, ред и рад*“ за спас српског народа, наредба која импликује одбацивање НОБ-а и подржава појачану производњу хране и сировина и других ратних потреба окупатора.⁹

4. Просвешно-школска пољитика и пракса на основама своја и елементарна ублаженог нацифашизма са српским националистичким традиционализмом и конзервативизмом

Током три окупацијске школске године могле су се испољити само основне замисли образовања, васпитања и наставе њихових креатора који су већином били чланови Љотићевог „Збора“ уз помоћ једног броја поз-

(Лука XXII, 53). Ко и зашто гони „Збор“, б. м., б. г. 1941, 1–56. У другој од ових књижица Љотић наводи аргументе против „Јевреја, комуниста и масона“ због борбе за „светску револуцију“, брани Немачку и уверава да „Русије нема. Ово није Русија“ већ СССР са „јеврејским духом“ који поспешује „драму савременог човечанства“. – Остали написи: „Присне везе Рузвелта са јеврејством и слободним зидарима. *Действа југословенске масонске ложе председнику С.А.Д.*“, НВ, бр. 68, 24. VII 1941, 1. Момчило Балић, *Јевреји у Србији*, НВ, бр. 81, 7. VIII 1941, 3. „Нахри“, *Енглеска масонерија и светска револуција*, НВ, бр. 113, 13. IX 1941, 3. Е., *Јеврејство и болшевизам*, НВ, бр. 133, 7. X 1941, 3. Л. Ј., *Антимасонска изложба*, НВ, бр. 144, 19. X 1941, 3. Др С. П., Пред отварање антимаонске изложбе. *Лице и наличје слободне зидарства*, и Л. Ј., *Масонерија, јеврејство и комунизам на виделу дана*, НВ, бр. 146, 22. X 1941, 3. *Јуче је свечано отворена антимасонска изложба*. (Присуствовали су представници немачких власти, немачког министарства спољних послова и српске владе), НВ, бр. 147, 23. X 1941, 3. *Сисак масона*. Излази из штампе књига са „аутентичном листом свих слободних зидара у бившој Југославији и данашњој Србији, са преко 1.000 имена, НВ, бр. 138, 12. X 1941, 3. Завршна најуспелија изложба. *Антимасонска изложба у знаку ситатистике*, НВ, бр. 221, 21. I 1942, 3. Према извештајима штампе, за 75 дана изложбу је видело 80.800 посетилаца из Београда и околине.

Дим. В. Љотић је имао аутентичне информације о раду масона јер је истакнути љотићевац Милосав Васиљевић био масон. Љотић је масонима замерао четири тачке: тајност рада, ригорозну хијерархију, заблуду да „поседују универзалну истину“, и ступање у друге друштвене организације са тајним задацима њиховог рушења или скретања њихове делатности по упутствима ложе. При свем том, по више сведочанстава, Љотић је масоне спасавао током окупације од Немаца као „нашу народну елиту, нашу интелигенцију и наше стручњаке“. (Станиша Р. Влаховић, *Дим. Љотић и масони*, „Нова Искра“, бр. 15, фебруар 1995, 17).

⁹ „Сложно под барјак генерала Недића!“ јер „Само радом и редом можемо обновити земљу.“ Генерал Недић поручује српским сељацима: „Не напуштајте село и земљу.“ НВ, бр. 40, 11. V 1942, 1. Министар просвете Велибор Јонић у Шапцу и Лозници. „*Несићаће нас са лица земље ако пореметимо ред и мир!*“ У борби за мир у пролеће. „*Камен на камену не би остиао!*“ изјавио је бив. министар Душан Пантић, НВ, бр. 262, 10. III 1942, 3. Чланови српске владе у народу. „*Српски народ хоће мир, он хоће ред, он хоће рад!*“, НВ, бр. 487, 1. XII 1942, 3. „*Мир и ред одржајте по сваку цену!*“ рекао је министар просвете Велибор Јонић на збору у Баточини, НВ, бр. 625, 15. V 1943, 3. Објављен је већи број чланака о солидарисању Немачке са курсом Недићеве Србије, нпр.: „*Donauscitung о престоници Србије. Београдске промене*. „*Ред и рад*“ – у корак са будућом новом Европом.“ НВ, бр. 637, 29. V 1943, 3. Министар Радослав Веселиновић рекао је: „*Хоћемо нову Србију у којој ће владајући поштите, рад, ред и брајска слоја*“, НВ, бр. 640, 2. VI 1943, 3. Итд.

натих националиста и традиционалиста али и дела српске грађанске интелигенције. Она је (уплашена окупаторским, усташким и другим одмаздама) настојала да притекне у помоћ настојањима да се спасе млада генерација и сачека крај ратног сукоба у нади да ће западни савезници са СССР-ом извојевати победу и Србија стећи услове за напредак.¹⁰ И док су први потенцирали националсоцијалистичку идеологију – последњи су већином давали трезвене предлоге у духу традиционалне здраве педагогије који се нису могли препознати као неприхватљиви окупатору и квислинзима. За реконструкцију тока настајања и развоја окупацијске просветно-школске политике потребан је простор који у једном научном саопштењу не може бити дат, тако да ће наша излагања морати да приме карактер скице.

¹⁰ Проф. др Бранимир Малеш, *Два наци највећа зла*. НБ, бр. 36, 22. VI 1941, 2. (То су „Селяк који је напустио плуг и мотику да би се белим хлебом хранио, и псеудоинтелектуалац–варошанин“. Оба губе везу с традицијом, од друштва само траже а нису спремни да му дају већ прихватају „ненародне идеологије“ большевизма и др. и спремни су на рушилаштво а не на дуг и стрпљив рад за опште добро.) М. М. М., *Снага и будућности Србије лежи у селацинству*, НБ, бр. 143, 18. X 1941, 3. Говор министра народне привреде Михајла Олћана на радију. *И ојей ћец јосијати домаћин*, НБ бр. 153, 30. X 1941, 1, 3. *Уредба о оснивању Српске заједнице рада*, НБ бр. 248, 21 II 1942, 3. „Есенер Националцајтунг“ о нама. „Србија се обнавља на селачкој основи“, НБ, бр. 504, 20. XII 1942, 3. Говор генерала Недића селацима: „*Наш сјас је само у нашој мудроси*“. Створићемо нову Србију, која ће бити боља и у којој ће селаци имати главну реч.“ НБ, бр. 526, 17. I 1943, 3. Увођење задругарства у општи привредни напор наше земље. „*У новом уређењу Србије задругарство има да јосијане шемел нове селачке задружне државе*“, изјавио ген. Недић, НБ, бр. 615, 4. V 1943, 3. „*Народно задругарство биће кичма и ослонац будуће јорейка у Србији*“ (говор ген. Недића вођству задругарских савеза), НБ, бр. 633, 25. V 1943, 3. Ген. Недић рекао: „*Нова Србија зваће се: Српска селачка задружна држава*“, НБ, бр. 639, 1. VI 1943, 3. Начелник Округа краљевачког Душан Поповић: „*Српско село – ризница морала, народних светиња и традиција*“, НБ, бр. 793, 27. XI 1943, 3. Представници радништва код председника Недића. *Социјална правда има свима члановима Србије да загарантије животи, безбедности и праву*“, НБ, бр. 476, 20. IX 1942, 3. *Прослава прве годишнице Српске заједнице рада*. Говор председника владе ген. Недића, НБ, бр. 568, 7. III 1943.

Окупатору је (аналогно организацији „ТОТ“) одговарала организована планска производња у пољопривреди и индустрији ради снабдевања фронта и позадине, па су уведене *службе рада за омладину и одрасле* већ од 1941: *Јавни радови у циљу обнове Србије*. Фонд за обнову земље и Обавезна служба рада у циљу извођења мелиорација река, електрификације и грађевинске делатности. (Изјава министра грађевина инж. Станислава Јосифовића), НБ, бр. 30, 16, VI 1941, 1. „*Нарочитија јажња обрашће се јодизању нашој села*“, изјавио инж. Ст. Јосифовић, исто, стр. 3, а председник Београдске општине Драги Јовановић: „*Све школе морају јорорадиши, сва деца се збринути, а све зираде обновити*“, нарочито 40.000 избеглица из свих крајева Југославије, НБ, бр. 32, 18. VI 1941, 2.

Као поента свега изложеног о нужности подизања српског села може послужити следећи концепцијски принцип министра Јонића: „Интелигенција се не сме отуђивати од села. Наставници на селу не смеју се мерити само по својој успећу у школи, већ и по својој социјално-културном раду. Задругарству се у школским програмима мора дати место које му припада, као правичнијем облику размене добара и производње, и тако модерном облику наставити традиције наше патријархалне задруге.“ (В. Јонић, *Кореништа реформа наше јросвејне јолишнике и нацих цкола*, НБ, бр. 65, 21. VII 1941, 1).

5. Бескомпромисни антимарксизам и антикомунизам усмерен према борби за уништење НОП-а и прихваћању као елементија живота на свету младе генерације

Српска варијанта националсоцијалистичке идеологије и њене карактеристике. – Филозофско-идеолошка основа нацифашизма од стране објективне научне критике оцењена је као крајње еклектичка, реакционарна, антихумана, погромашка и човекомрзачка, шовинистичка и тоталитаристичка, строго расистичка, мистичка и са низом других негативних предзнака. Уопште узев, нацифашизам је означио најдубље рашчовечење и пад погледа на свет и понашања људи на ниво испод животињских инстинката.¹¹ Иако је Димитрије Љотић настојао да прикаже своју идеологију као битно различиту и од Хитлерове и од Мусолинијеве, у пракси Добровољачких одреда, учешћа Љотићеваца, у погромима комуниста али и по својој идеологији, то је била идеологија и пракса у оквирима нацифашизма, одани слуга окупатора и квислинга. Указали смо да Недићев покушај да његова влада добије обећање о повољнијем положају српског народа током окупације и у поратном „новом светском поретку“ није 1941. наишао ни на одговор све до капитулације Италије. Недићева влада је националну егзистенцију одржавала на основи неприхватљивој за српски народ – а то је милост окупатора, тако да је тај пут историја морала одбацити и осудити. Квислиншка „филозофија додворавања“ окупатору истицала је, са окупацијским ректором Београдског универзитета Николом Поповићем и другима, да су Срби од времена устаничке Србије даље били претежно немачки ђаци који су увели српски народ у немачку културну сферу, због чега га треба не само поштедети већ и подржати у стварању профашистичке државе и културе. Уплашен нацистичким погромима, чак је и умни филозоф и природњак Бранислав Петронијевић писао о својим везама са немачким филозофима и држао предавања у немачким културним установама у окупираном Београду.

Увидевши да су на изборима 30-их година као самозвани „општејугословенски народни покрет“ добијали смешан број гласова те нису могли освојити ни једног јединог посланика, збораша и други квислинзи су школама разаслали текст ублажене варијанте нацизма чији је аутор Немац.¹² Написи против комунизма, СССР-а, марксизма и материјализма

¹¹ А. Стојковић, *Нацифашистичке доктрине ајсолућне нејације људске слободе*, „Нова мисао“, часопис за друштвене науке и филозофију, Београд, бр. I/1, 1993, 6–9.

¹² Густав Месершмит, *Начела националсоцијалистичкој живота на свету*, „Просветни гласник“, 1942, 441–447.

пунили су ступце окупацијске штампе, емисије радија, митинге, предавања итд.¹³

Традиционализам, мислицификовано православлe–свeйосавлe, идеалистичка филозофија уз искључeње филозофској материјализма. – Оваквим неуспелим покушајем еклектичког споја реалистичког српског схватања света и живота страног светоназора није се могла остваривати школска настава чак ни у овако изузетно тешком времену геноцида и погрома над Србима.¹⁴ Мора се ипак признати да је оживљавање значаја Видов-

¹³ Е. С., *Посијоји ли болшевичка култура?*, НВ, бр. 56, 12. VII 1941, 3. (Одговор је гласио – не постоји јер је „на врло ниском степену“ и „не продира у душу народа“). Дим. В. Љотић, *Болшевизам као државно устројство налази се пред њадом*, „Понедељак“, I, 4. VIII 1941, 2. *Ајел српском народу*, НВ, бр. 86, 13. VIII 1941, 1, 3. Милован Ђ. Поповић, *Основна грешка болшевизма*, НВ, бр. 100, 29. VIII 1941, 3. (Овај асистент на Катедри филозофије и управник логора за преваспитавање скојеваца у Смедеревској Паланци тврди: „После 20 година експериментисања болшевици се боре под заставама вере, приватне својине и национализма“ који су у основама и зборашке идеологије.) У чланку *Комунистичка партија Југославије против Србије*, НВ, бр. 124, 26. IX 1941, овај антикомунист тврди: „Ово што комунисти данас раде по Србији само је продужење истог комунистичког посла, који је одувек био уперен против Срба и Србије.“ Др М. М., *Српство против болшевизма*, НВ, бр. 125, 27. IX 1941, 3. *Говор председника владе ген. Недића. Устај и брани своје ошчије од комунистичких њлачкаца, разбојника и одмејника*, НВ, бр. 144, 13. X 1941, 1. *Изјава управника града Београда. Најсиројшија казна за сваку комунистичку делатност*, НВ, бр. 215, 14. I 1942, 3. *Признање лесковачког комунисте Миодрага Станковића. „Цео српски народ је маленкој за марксистичку револуционарну партију“*, НВ, бр. 233, 4. II 1942, 3. После великих провала и хапшења комунистичких руководстава у Београду и целој Србији априла 1942, мислило се да је комунистичком покрету Србије дошао крај. Неколико бројева НВ (бр. 289, 12. IV 1942. и даље), били су испуњени написима са фотосима похваћаних комуниста. Генерал Недић је изјавио: „Српски народ није био никад комуниста!“ те да „комунистички кукољ треба почупати да му се семе затре и никада више не никне“, НВ, бр. 306, 2. и 3. V 1942, 3. *Живо интересовање за антикомунистичку изложбу, Да ли су ово били људи или зверови?*, НВ, бр. 411, 3. IX 1942, 3. (Изложба је отворена 2. IX 1942.

и данима је праћена написима штампе против масона и комуниста; првих дана изложбу је посећивало по хиљаду гледалаца.) В., *Затворена антикомунистичка изложба у Београду. Комунисти нису били национални борци*, НВ, бр. 486, 29. X 1942, 3. *Влада ген. Недића ошчијује пред целим свeјом нејријашељe евројске цивилизације предвођене од Јосифа Броза Тита*, НВ, бр. 812, 19. XII 1943, 1. *Говор ген. Недића на радију: „Сви Срби на окуј против Тита“*, НВ, бр. 813, 21. XII 1943, 1. *Против одлука од 29. новембра 1943. Другој заседања АВНОЈ-а 1943. i*. Изјава министра Богољуба Кујунџића, са основним разлогом што Броз планира да „Србију раскомада на шест делова“. – Нов талас хапшења руководећих комунистичких кадрова опширно прати лист *Ново време* новембра–децембра 1943. – Велике народне манифестације у Нишу. *Титова њаклена намера – уништиће српској народа*. Министар Велибор Јонић говорио пред 10.000 грађана, НВ, бр. 820, 29. XII 1943, 3.

¹⁴ На чему се све као *традицији* инсистирало, види се и по насловима чланака: М. Б., *У друшћу српских добровољаца*. Нас српско национално радништво води вера у Бога и љубав према Краљу и Отаџбини, НВ, бр. 117, 18. IX 1941, 3. Последњи позив и последња опомена председника владе Недића српском народу. *Позивамо свакоја да испуни своју дужност према Отаџбини и према нацији*, НВ, бр. 7, 15. IX 1941, 1. *Са видовданској њоме у Београду*, НВ, бр. 44, 30. VI 1941, 4. Др Бранимир Малеш, *Пушћевима заборављених традиција*, НВ, бр. 74, 30. VII 1941, 3. С. М. Јанк., *Не жена-дама већ жена-мајка*, НВ, бр. 175, 23. XI 1941, 3. М. Марковић, *Изјава министра г. Јонића. Реформе просвeјне њолийке*.

дана, славе (крсног имена), улоге породице и дома као основне ћелије друштва и још неких народних обичаја, било од значаја.

Опоређења за филозофски идеализам уз вулгарно схватање филозофског материјализма који се одбацује, посебно је неговано као наводна победа праве над лажном вредношћу. Др Мирослав Спалајковић, доктор права, мистички идеалиста из школе Живојина Перића, дипломата, касније члан Љотићевог „Збора“, већ 1929. сматра да је „рационалност синтеза мистицизма и емпиризма“ и да постоји „примарност психолошке или субјективне узрочности и секундарност логичке или објективне узрочно-

„Српска омладина има да се васпита у духу наших народних традиција и државних потреба“, НВ, бр. 182, 2. XII 1941, 3. Бивши министар Душан Пантић, „*Народ који не њоцијује ирадиције осућен је на иројасиј*“, НВ, бр. 318, 17. V 1942, 3. – Као министар просвете и истакнути љотићевац, В. Јонић је понајвише писао на ову тему (Национални списи III. *Министар просвете говори...*, Београд 1941): Хијерархија вредности спасоносна за Србе је: „вера у Бога, култ породице, осећање припадности тлу и крви, народној заједници, култ рада и реда“; то су светиње, идеали за све, уз личну одговорност сразмерну положају који неко заузима. Затим, људи који воде наш државни и народни живот морају да „служе као узор поштења, рада, правичности“; „народ је органска целина, јединка њен део“ па „слобода појединца не сме бити анархична, већ у оквиру интереса заједнице“ и „права морају бити скопчана с дужностима“ (стр. 1–4). „Здрава породица је основа здравог народног подмлатка“. „Родитељски дом не сме рушити оно што школа гради, ни обрнуто“; „мајке, дижите ауторитет оца јер ће деца онда и вас више поштовати!“ „Без отаџбине нема никоме од нас живота“ (стр. 18–20). „За мене је дух једног народа највећа реалност“, што се види по томе што врх српске културе чине народна поезија, фреске, Његошев *Горски вијенац*; наша „партијархална култура била је веома развијена а цивилизација веома заостала“; у тој култури знало се: шта је добро, а шта зло; шта је право, а шта није; ко је старији, а ко млађи. Јединка није живела само за себе већ је признавала изнад себе: породицу, друштво, народ, државу. „Индивидуалистичка и материјалистичка схватања XIX века унела су пометњу у наш народни дух“ – истицала су јединку изнад друштва, права изнад дужности и напуштала хришћанске вредности док је „наша патријархална култура била заснована на хришћанским духовним основама“ које је напред набројао, у којима је значајније образовање карактера него духа (стр. 29–30).

Враћање *црквеним ирадицијима*, поштовању *моцијује* *свјетилеља*, итд. нарочито је неговано као повратак српским традицијама. Штампач често пише: *Духовној академији у Саборној цркви* присуствовали су министри и мноштво грађана. Велибор Јонић, Милан Аћимовић, Чедо Марјановић и др.; честитке божићних празника испуниле су многе стране листова (НВ, бр. 212, 6–10. I 1942, 4–8) и тако сваки празник, слава итд. испуњавао је честиткама више страна листова: Д. С. В., *Значај живојиа и рада Св. Саве за наш народ и државу*, НВ, бр. 226, 27. I 1942, 3. *Прослава св. Саве у Београду*. Свечаности на Коларчевом универзитету присуствовали су претставници свих војних и грађанских власти, НВ бр. 227, 28. I 1942, 3. (Говорили су Велибор Јонић и Владимир Вујић). *Свјетосавска ипрослава у београдским цхолама и ипросвјетним усјановама*, исто, 5. *Моцијује срјских свјетилеља у Саборној цркви*, НВ, бр. 299, 24. IV 1942, 3. Др Милан Ј. Јовановић, *Срјско иледичије на смисао живојиа*, НВ, бр. 518, 6–8. I 1943, 3 (спој небеског и земаљског живота аутор налази у св. Сави, Кнезу Лазару, народној поезији и др.); прота Миљивој М. Петровић, *У славу свјетиа Саве*, НВ, бр. 534, 27. I 1943, 3. *Свечана ипрослава св. Саве у Београду*. „Идеал св. Саве – духовно јединство српског народа“ рекао је ректор др Никола Поповић на светосавској прослави на Универзитету, исто, стр. 3.

сти“ (чиме асоцира на Д. Хјума [D. Hume]) и да је „морални проблем у суштини основни проблем опште теорије сазнања“, да би утврдио „нерационални и анти-социјални карактер Марксизма“. ¹⁵ Далеко реалистичнији дух је његов страначки друг инж. Милосав Васиљевић, ¹⁶ па и филозоф по образовању Милован Ђ. Поповић који се бескомпромисно устремљује на филозофски материјализам. ¹⁷ Доктор филозофије Милан М. Јовановић стиже до мистицизма тврђењем да „живот има смисла само уколико се спаја с вечношћу“ тј. васкрсава. ¹⁸ Говорећи београдским професорима на течају усмереном „против комунистичког схватања света и живота“ о *Проблему наше духовне оријентације*, ¹⁹ министар Велибор Јонић исказује ову страну концепције наставе и школства окупиране Србије. Сматра несумњивим да је дошао крај епохе која је културу схватала као цивилизацију без душе, као материјализам, као „опадање вере и морала“, културе у којој се материјалне вредности стављају далеко изнад духовних, телесно изнад душевног, себичност изнад социјалног, па наставља: „Материјалистичко схватање света и живота није никакав специјалитет комуниста. Оно је зачето у тзв. капиталистичком друштву, које је, клањајући се златном телету, постало индиферентно према духовним и моралним вредностима, према Богу и вери у њега.“ Његово опредељење за филозофски идеализам позива се у ствари на хилозоизам: „Ни у науци ни у филозофији се не замишља да материја као таква садржи у себи животни принцип. Нема тих физичко-хемијских процеса из којих би могао проићи живот као такав. Материјалистичка теза да је духовно, животно настало из материјалног, неживотног, одбачена је. Целокупна тзв. мртва природа није ништа друго него угасли живот, тако да је аорганска хемија у ствари једно поглавље органске хемије, а аоргански елементи деривати органских. Данас се дакле и филозофија и наука слажу са хришћанским схватањима да је дух оно што је примарно.“ Али и без тих квазинаучних доказа идеализма, Јонић сматра да сви из свог личног искуства знамо „да је човек без Бога и Његове помоћи стварно само сламка међу вихоровима“. Уз то, „сигурно је да материјалистичко схватање поживотињава човека“. Јонић наводи и низ других идеолошких „разлога“ којима омаловажава и одбацује материјализам да би закључио у традиционализму: „Наша српска омладина мора бити васпитавана у духу наших традиција, у духу нашег народног схватања света и живота. Само таква, она може бити од користи себи и своме народу. Нисмо ми националисти због тога назадни, као што комунисти кажу. Напротив! Ми се боримо за свету ствар, за бољег човека, који ће бити у стању да оствари боље

¹⁵ *О рационалности у праву*, Београд 1929, 3–88.

¹⁶ *Правци суицидације у Ејици, Полијичкој економији и Полијици*, Београд, Геца Кон, 1934.

¹⁷ *Осврћ на прошлост*, НВ, бр. 77, 2. VIII 1941, 3.

¹⁸ *Смисао васкрсења*, НВ, бр. 609, 25–26. IV 1943, 3.

¹⁹ Брошура, Београд 1943, 3–16.

и праведније друштво, друштво братске љубави и солидарности. Кроз наш национализам ми хоћемо да служимо човечанству.“ Јонић затим наводи многе аргументе и за просветни и културни традиционализам.

Стратег окупацијске просветно-школске политике Велибор Јонић, писац изложених дискурса, био је умна глава, полиглот, професор београдске реалке па Војне академије. Дубоко уверен у остварљивост горњег и других концепцијских и практичних подухвата у области наставе и школства, он је спасавао што се под окупацијом могло спасти и обнављао културно-научне и уметничке установе и њихове фондове – библиотеке, архиве, музеје, школе и др. колико је то у условима окупације било могуће.²⁰ Отворио је и Универзитет у Београду, извршио његову реформу уз неке успеле иновације, али и уз деформације и ограничења које је наметала српска варијанта нацифашизма.²¹ Најзад, Јонић је извршио се-

²⁰ „На примеру наших предака. Народна библиотека може бити обновљена само на исти начин на који је и основана. Сви Срби треба да помогну Народну библиотеку прилозима у књигама“. У ствари, вели се у овом напису, „треба почети испочетка“, НВ, бр. 4, 19. V 1941, 5. М. Марковић, *Државна архива и њен значај за проучавање наше историјској, привредној и културној животињи*, НВ, бр. 24, 12. I 1942, 4. Др М.[илоје] М.[илојевић], *Значај музике у јодизану једној народа*, НВ, бр. 61, 17. VII 1941, 6. „Културни преглед“. *Библиотека немачкој Научној инститиути у Београду*, НВ, бр. 211, 4. I 1942, 6. (Водио га је славист др Алојз Шмаус). *Министарски савет за обнову Народне библиотеке*, НВ, бр. 214, 13. I 1942, 5. *Министар просвете и Јонић усвојили неколико хиљада књига Народне библиотеке*, НВ, бр. 225, 4. I 1942, 3. *Народна библиотека обнавља и збирку старих српских цитаминих књига*, НВ, бр. 239, 11. II 1942, 5. Итд.

²¹ Окупацијски ректор проф. др Никола Поповић, по образовању филозоф, био је свестан немогућности редовног рада Универзитета у условима окупације па је извршио његову реформу у духу српске редакције нацифашизма, али настава није одржавана већ само годишњи и дипломски испити. Високо образовање је онемогућено Јеврејима и Циганима, као и рад на Универзитету „национално неподобних“ наставника. Овај расистички захват констатовала је и штампа: *Основна уредба о Универзитету*. Јевреји и Цигани не могу бити академски слушаоци, НВ, бр. 146, 22. X 1941, 5. *Оштришени професори Универзитета*, НВ, бр. 240, 12. II 1942, 6. (У списку су Владимир Ђоровић, Сима Милошевић, Павле Миљанић, Јурај (Јорјо) Тадић и др.). *Први професори реорганизоване српске универзитета*, НВ, бр. 319, 19. V 1942, 3. (Постављени су Никола Поповић, ректор, декани Веселин Чајкановић, Лаза Костић, Лазар Мирковић, Милован Миловановић, Бранко Поповић, Михаило Градојевић; први редовни професори Милутин Миланковић, Веселин Чајкановић, Никола Радојчић, Никола Поповић, затим Милан Тодоровић, Лаза Костић, Лазар Мирковић, Радослав Грујић, Филарет Гранић, Александар Радосављевић, Милован Миловановић, Коста Тодоровић, Бранко Поповић, Светозар Јовановић, Милан Луковић, Милован Васиљевић, Доброслав Тодоровић, Жарко Милетић, Михаило Градојевић и др. У следећој скупини постављени су (НВ, бр. 546, 10. II 1943, 3) Мита Костић, Боривоје Ж. Милојевић, Тадија Пејовић, Станко Шкерљ; Сретен Шљивић, Филип Медић, Бранко Милетић, Миодраг Грбић, Милутин Радовановић. Следе доценти, а међу асистентима др Живорад Радовић.)

Из званичног извештаја (*Рад Универзитета и научни животи Београда у јоку прве две јодине*). Реч ректора Универзитета др Николе Поповића поводом двогодишњице рада реорганизованог Универзитета, НВ, бр. 678, 16. VII 1943, 3) сазнајемо да су професори писали научне радове „у границама материјалних могућности, и обављали дипломске и докторске испите, од јуна 1941. г. даље. Предавања су држали немачки професори почев од

лективну класификацију свих средњошколаца по националном и расном мерилу: Наставнички савети имали су „задатак да све ученике својих школа индивидуално окарактеришу“ и да их сврстају у три групе: „национално непоуздане и компромитоване“, „лабилне и подложне негативним утицајима“ и „национално поуздане и исправне“. Овоме је додато расно дискриминаторно мерило према ђацима јеврејског порекла, уведено пред рат, а заоштрено одмах по окупацији Србије, с тим што су уз Јевреје стављени и Цигани. Расна дискриминација према Циганима привремено је ублажена,²² али су и сви остали грађани Србије морали имати уверења „да нису јеврејског нити циганског порекла“ да би могли остати у јавним службама. С првим већим акцијама НОП-а, одмазде окупатора погодиле су највише Јевреје и Цигане иако су их српске окупацијске власти – где више где мање – колико су могле заклањале.

Санкције према свим ђацима биле су не мање строге. Многи ђаци су стрељани у групама талаца за одмазду, на основу наредбе војног заповедника Вермахта за Србију о стрељању 100 талаца за једног убијеног а 50 за једног рањеног немачког војника. Школске власти биле су обавезне да према ђацима примењују следеће санкције: за прву од указаних група, коју чине наводно „национално непоуздани“ ђаци, следовало је „изгнање из школе“, за другу групу „појачан надзор и задржавање под присмотром“, док је трећа група сматрана најмногбројнијом и „остала је као здрави и конструктивни елемент за извођење школских задатака“. У примени ових мера општи биланс до краја априла 1943. у Србији био је: искључено је 276 ученика и 99 ученица, укупно 375 ђака окупирани Србије, а „учињене грешке“ накнадно су исправљене, па је 58 ђака (од тога 13 ученица) враћено у школе. За „преваспитавање“ искључених ученика основан је Завод у Смедеревској Паланци, али су његови резултати били слаби.²³

1942: А. Шмаус, историчар Циглер и др. – укупно 12 предавања. У Немачком научном институту, на немачком језику поглавито за немачке слушаоце говорили су професори и академици: Живојин Перић, Брана Петронијевић, Милутин Миланковић, Јован Радонић, Антон Билимовић, Веселин Чајкановић, Хенрик Барић, Вјачеслав Жардечки, Светислав Стефановић, Милан Кашанин, Илија Обрадовић и др. – Реформа Универзитета је и даље трајала (Реформа школства на Универзитету. *Шесћ нових факултетских уредаба*, НБ, бр. 772, 3. XI 1943, 3) и ограничен рад на њему (*Београдски универзитет ионово оживео*. Полагање дипломских испита биће омогућено студентима свих факултета, НБ, бр. 818, 26. XII 1943, 5).

У другој Југославији дипломе стечене за време окупације у Србији поништене су (што није случај с дипломама у Загребу, Љубљани, Сарајеву, Софији...) а неки професори изгубили живот.

²² Министарство просвете Србије, IV, бр. 6968, 15. X 1941.

²³ Јонић је ове установе овако диференцирао. За преваспитавање деликвентне, напуштене и морално посрнуле деце основао је „Дом за малолетнике, мале преступнике и беспризорне“ у близини Крушевца, а за „идеолошко-политички (комунистички) заблуделу омладину“ – логор у Смедеревској Паланци чија је делатност од окупацијских власти високо оцењена. Логор је почео да ради септембра 1942, а затворен је 10. IX 1944. Данас

И поред несумњивих теоријских одлика снажно потврђених у друштвеној пракси да је у питању нацифашизам – српским нацифашистима је било много стало да се ограде од те идеологије и политике иако су се јасно определили за „нови поредак“ који оне изграђују. Да се не позивамо на спис *Драма савременог човечанства* Димитрија Љотића – наведимо његовог следбеника и министра просвете по којем је „принцип новог света“ исказан у два начела која безуспешно ублажавањем настоје да прикрију нацистичку суштину: прво, „Потребно је да људи који су на врховима нашег народног и државног живота целокупним својим радом и животом служе као узор поштења, рада, правичности“ и, друго, „Сви ми морамо бити свесни да живимо у доба умирања старог света и рађања новог“, што по њему значи: „старо либерално-капиталистичко друштво сматрало је да је народ збир независних јединки, и тако је појединца образовало и васпитавало“ док „ново време тражи обрнуто“: „Народ је органска целина, јединка је њен део. Без благостања и напретка целине, нема благостања и напретка јединке. Сваки појединац мора се оспособити да буде користан члан заједнице. Опште добро има бити испред појединачног.“ У вези с тим „класне разлике морају ишчезнути, а све привилегије, које су са њима скопчане, морају се укинути. Правој способности пут мора бити отворен“. Под сродним паролама Хитлер је покорио Европу и Југославију невешто скривајући диктатуру „вође“, „више расе“, „вишег народа“ који бацају под ноге све моралне, међународно-правне, хумане и друге вредности и желе да покоре цео свет, а њихови сателити их у својој мери копирају.

Тако, „нове националистичке доктрине“ заступа познати „социолог“ и „теоретичар“ „Збора“ инж. Милосав Васиљевић.²⁴ Истакнут је фило-

се може с разлогом рећи да је затварање логора многим скојељцима спасило живот, многи су стекли дипломе о вишем течајном испиту или друге корисне квалификације а по изласку из логора пришли партизанима; мањи део питомаца је „преваспитан“ и нашао се у љотићевским добровољачким одредима, у недићевцима, четницима и сл. Отуда су црно-беле оцене резултата рада овог логора једностране и тиме више или мање погрешне и не могу издржати објективну критику. (Ј. Об., *Шта све доживео васпитање*. Дом малолетника од малих преступника створио је вредне занатлије, НВ, бр. 538, 31. I 1943, 5. „Решење једног важног социјалног питања. Код Крушевца подигле се нови грађани за збрињавање беспризорне деце из целе Србије“. Ускоро ће се уселити прва партија „напуштене и морално посрнуле деце“, НВ, бр. 748, 6. X 1943, 3. – Свечана годишњица Завода за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци. Многи досадашњи њиховци су изразили жељу да ступе у добровољце, НВ, бр. 753, 12. X 1943, 3. Душан Недељковић, *Титовска омладина – ситрах целашима*, [Београд], Ново поколење, 1945, 3–48. Милош Крстић, *Нејокорена младосић*, Београд 1981, с. 3ф. Милета Станић. *Антифашистичка и скојељска омладина чачанског краја у Омладинском логору Смедеревска Паланка*, Вишевековна историја Чачка и околине, Зборник радова, Београд 1995, 262–280 (управник логора био је Милован Ђ. Поповић).

²⁴ Милосав Васиљевић, *Марксизам као економска доктрина*, „Просветни гласник“, 1942, 244–256; *Човек и заједница*, „Основи савремене социологије“, I, Београд 1943, 167–378; и др.

зофски идеализам у име „виших духовних вредности“ па је злоупотребљен и култ Св. Саве а наводно обнављање државотворног духа Немањића се свело на изградњу квислиншке државе „народног спаса“ устремљене против „комунистичке акције“ у Србији као „крајње неморалне и бескрупулозне.“²⁵

Трагајући за континуитетом своје концепције у прошлости српског народа, квислиншка идеолошко-школска екипа афирмисала је конзервативне и реакционарне покрете и личности, али и злоупотребила дотадашње најпрогресивније вредности, ствараоце и стремљења присвајајући их идеологији и политици са којом се они нису могли спојити. Свестрано је изложена делатност Стојана Новаковића да би се повезала с напорима квислиншке владе „народног спаса“ и њене идеологије и политике по којој народ треба да воде „домаћини“ и „снажне руке“ које српски народ поштује насупрот „трулој либералној демократији“ буржоазије која је својим индивидуализмом наводно довела свет у ћорсокак. Владимир Велмар-Јанковић афирмише борбу у којој опстају само најјачи и свој пронацистички програм жели да поткрепи деобом српских интелектуалаца на четири групе: „анархо-комунисте“ и „материјалисте–грамзивце“ сматра отпадницима од народа; групу индиферентних сматра одговорном што су комунисти „затровали омладину“, и све наде полаже у „интелигенцију младе Србије“ која је укључена у „напор обнове“, изградњу „српског плана живота“ и његову „органску везу са старим српским снагама и са старим српским редом“ по формули *Начерџанија* Илије Гарашанина. „Историјске идеале“ којима српски народ као „историјски народ“ и у условима окупације треба да тежи, и он тражи у „приступању олтару отаџбине“ уз одбацивање „демоније материјализма „несрпске мисли“ (бркајући тиме филозофско-научни материјализам као доктрину са „вулгарно-јудејским појмом материјализма“ као грамзивости и хедонизма) и захтева од омладине да „пристане уз радну Србију која својим трудом иде својој обнови“.²⁶

Национално образовање и васпитање чији је модел борбени интелектуалац посвећен „отаџбини“ и „здрој традицији“, а усмерен против комунистичког интернационализма, конципирано је у многим написима, расписима, предавањима и наредбама којима су школе непрестано заси-

²⁵ Инспирисан филозофским идеализмом најдубље је можда пао у апологију квислиншке идеологије филозоф математике др Радиша Митровић у написима: *Филозофија и ђолиџички живои, Свџтосавска школа, Комунистичка акција код Срба*, („Просветни гласник“, 1942, 48–52, 599–606, 697–700) док су други (нпр. Филип Медић и Светомир Ристић) настојали да само објективно изложе неке своје пре рата конципиране филозофске погледе.

²⁶ В. Јонић, др Мирослав Спалајковић, Владимир Велмар-Јанковић, др Никола Радојчић, др Светислав Стефановић у *Просвџтном џреџледу* 1942, 513–544, поводом 100-годишњице од рођења Стојана Новаковића. Влад. Велмар-Јанковић, програмско предавање просветним радницима одржано 9. XI 1942. а објављено у бр. 1 за 1944. г. *Просвџтној џласника*, 1–18, и чланак *Историјски идеали срџској народа*, исто, 101–106. Видети и др Свет. Ранчић, *Школсџво на џрелому*, исто, 21–28.

пане. Тако је Милосав Васиљевић основна начела пронацистичког концепирања идеологије „народног спаса“ и посебно концепције просвете и школства нашао и у „српском погледу на свет“, који је наводно „дубоко идеалистички“ јер почива на „чувању предања и обичаја“, дичењу „својом старом господом, њиховим богатством, јунаштвом и племенитошћу“, на „духу заједнице“ (домаћинства) и сл.²⁷ Лајтмотив који прожима сва акта Министарства просвете и вера гласи: „Национално образовање које је стављено у задатак нашим школама има се изводити у чисто српском националном духу“ чији се смисао и садржај конкретизују,²⁸ а после упознавања с текстом налога по школама сви наставници су се морали потписом обавезати да ће га спроводити у живот. У духу српске традиције наређено је да се ђаци „прозивају по имену, а не по презимену“.²⁹ Покушаје усмеравања и рационализовања окупацијских концепата дали су нпр. Војислав Р. Младеновић тумачењем националног као народног³⁰ тако да је „право васпитање могуће само у заједници, помоћу ње и за њу“ – што је свакоремено прихватљиво. Коста Милутиновић је као историчар настојао да отвори светлије перспективе српском народу,³¹ а Аница Шаулић је анкетом закључила да школска омладина схвата неопходност моралног препорода, рада и жртве за заједницу.³²

6. Уместо закључка

У нашим излагањима ограничили смо се на основне закључке који оправдавају општи наслов нашег саопштења. Пошто је проблематика коју смо третирали историографски, идеолошки и политички веома осетљива и озбиљна поготову што се изричу претежно негативне оцене о делатности окупатора и квислинга чији је саставни део концепирање и остваривање окупацијске педагогије и школства, о којој ће бити речи у посебном напису, неопходно је да у примедбама изложимо основне аргументе и документе из којих следе наши закључци и оцене изречени у основном тексту.

Разуме се, истраживачи науци остају дужни детаљнија и темељнија изучавања и излагања о свакој у овом напису скицираној теми. Историографија, и историја педагогије и школства као њен део, незавршене су науке, па ће се наћи истраживачи који ће се ових тема прихватати у скорој и даљој будућности.

²⁷ М. Васиљевић, *Човек и заједница*, 1943, 351–378.

²⁸ МПС IV бр. 7127, 15. X 1941.

²⁹ МПС II бр. 18176, 8. IX 1942.

³⁰ В. Р. Младеновић, *Које је васпитање национално*, „Просветни гласник“, 1942, 361–368.

³¹ К. Милутиновић, *Осећање одговорности према нацији*. Један пресека кроз српску историју, „Просветни гласник“, 1942, 665–682.

³² Аница Шаулић, *Шта мисли нација данашња омладина*, исто, 10, 1942, 577–579.

ANDRIJA B. K. STOJKOVIĆ

LES BASES SOCIO-POLITIQUES ET IDÉOLOGIQUES
DE LA PÉDAGOGIE ET DE L'ÉCOLE DANS LA SERBIE
SOUS L'OCCUPATION DE 1941 À 1944

Résumé

L'auteur donne, dans les titres des chapitres de sa communication, la réponse à la question que pose le titre de cette communication: 1) La crise du système des valeurs de la société bourgeoise serbe et yougoslave sur la voie de sa fascisation. – 2) La polarisation des forces dans le dilemme – pour ou contre l'occupant. La déviation du système bourgeois de la société et des valeurs vers le système pronazi. – 3) Les orientations de programme fondamentales du gouvernement de Nedić, analogues à l'idéologie et à la politique allemandes. – 4) La politique et la pratique éducatives et scolaires sur les bases de la fusion des éléments d'un nazi-fascisme atténué et du traditionalisme et conservatisme nationaliste serbe. – 5) L'antimarxisme et l'anticommunisme sans compromis orienté vers la lutte pour l'anéantissement du Mouvement de libération nationale, et son assimilation par la jeune génération comme d'un élément de la vision du monde de cette génération.